

מה ניתן ללמוד מרשימת הנשיאים בפרשת מסעי?

הקדמה

בפרשת מסעי (פרק ל"ד) נאמר:

טז. "וידבר ד' אל משה לאמר:

יז. אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ: אלעזר הכהן ויהושע בן נון.

יח. ונשיא אחד נשיא אחד ממטה, תקחו לנחל את הארץ.

יט. ואלה שמות האנשים: למטה יהודה כלב בן יפנה.

כ. ולמטה בני שמעון שמואל בן עמיהוד.

כא. למטה בנימין אלידד בן כסלון.

כב. ולמטה בני דן נשיא בקי בן יגלי.

כג. לבני יוסף למטה בני מנשה נשיא חניאל בן אפד.

כד. ולמטה בני אפרים נשיא קמואל בן שפטן.

כה. ולמטה בני זבולן נשיא אליצפן בן פרנד.

כו. ולמטה בני יששכר נשיא פלטיאל בן עזן.

כז. ולמטה בני אשר נשיא אחיהוד בן שלמי.

כח. ולמטה בני נפתלי נשיא פדהאל בן עמיהוד.

כט. אלה אשר צוה ד' לנחל את בני ישראל בארץ כנען."

יש לשאול מספר שאלות על רשימה זו:

1. לפי איזה סדר סודרו השבטים? לא לפי סדר לידתם, לא לפי האמהות, ולא לפי הדגלים!

2. מדוע לא נאמר התואר "נשיא" על שלושת הנשיאים הראשונים: מיהודה, משמעון ומבנימין?

3. מדוע לא נאמר "בני" על יהודה ובנימין?

4. מדוע נאמר פעמיים: "אלה שמות האנשים" (יז-יט)?

אמנם ניתן היה לומר שהפעם הראשונה מתייחסת לאלעזר הכהן וליהושע בן נון, ורק הפעם השניה מתייחסת לנשיאים, ואז לא קשה כלל.

אבל רש"י והמפרשים הסבירו גם את הפעם הראשונה ביחס לנשיאים!

נראה שהם פירשו כך, כיון שעל אלעזר ויהושע לא היה צורך לומר: "ואלה שמות האנשים", כיון שאנו כבר מכירים אותם מהפרשיות הקודמות.

א. לפי איזה סדר סודרו השבטים?

שאל החזקוני: "חז"ק¹ על סדר זה: שהרי אינו לפי התולדה, ולא לפי הדגלים, ולא לפי הגבירות!"
על חלק מהשבטים כבר ענו הגאונים והראשונים:

1. מדוע נזכר יהודה ראשון?

כתב רבי אברהם אבן עזרא: "והמפרשים אמרו כי החל מיהודה כאשר יצא הגורל בתחילה".

ביאר ר' אשר ויזר ב"תורת חיים": "כאשר יצא הגורל בתחילה - בחלוקת הארץ בידי אלעזר הכהן ויהושע בן נון (יהושע טו, א)".

כלומר: שבת יהודה קיבל ראשונה את נחלתו בעבר הירדן המערבי, כאשר בני ישראל חנו בגלגל והמשכן היה שם, שבע שנים אחרי הכניסה לארץ (יהושע פ"ד)², בניגוד לשאר השבטים (חוץ מיוסף, שנתיחס אליו בסמוך), שקיבלו את נחלתם רק בשילה, כעבור ארבע עשרה שנה מהכניסה לארץ (יהושע פרקים י"ח-י"ט)³. אבל הוסיף ר' אברהם אבן עזרא וכתב: "רק יש טענה גדולה עליהם, אף על פי שהפירוש נכון...".

דבריו סתומים במקצת, וביאר אותם ר' אשר ויזר ב"תורת חיים": "רק יש טענה גדולה עליהם - מדוע לא המשיך באותו כיוון בשאר השבטים. שם אחרי הגורל למטה בני יהודה יצא הגורל לבני יוסף (יהושע טז, א)".

כלומר: כיון ששבטי יוסף קיבלו את נחלתם בגלגל מיד אחרי יהודה (פרקים ט"ז-י"ז), ולפני כל שאר השבטים שקיבלו את נחלתם רק בשילה, כשבע שנים מאוחר יותר, מדוע לא נזכרו אפרים ומנשה מיד אחרי יהודה.

יש להעיר שהשאלה מדוע נזכר שבת יהודה ראשון אינה קשה כל כך, כיון שהוא היה ראשון גם בדגלים (במדבר פ"ב), גם בהקרבת הנשיאים (שם פ"ז), וגם בסדר המסעות (שם י, יד-כז). ועוד שברשימה זו לא נזכר כלל שבת ראובן, כיון ששבת ראובן כבר קיבל נחלתו בעבר הירדן המזרחי, כמו שכתב הראב"ע עצמו בדיבור הקודם: "ולא הזכיר נשיא לבני ראובן וגד, כי כבר לקחו חלקם", ואם כן פשוט ששבת יהודה יופיע ראשון.

¹ כך דרכו של החזקוני לכתוב במקום שהוא מקשה, עיין בחזקוני בראשית א, א ובביאור הרב חד"ש שם.

² עיין שם בפסוק י' ובמפרשים.

³ עיין במאמר "מה המשמעות המדויקת של 'כיבוש וחלוקה'?" בספרי "הדר הנביאים" יהושע פרק י"ח.

2. מדוע נזכר שמעון שני?

השאלה מדוע שבט שמעון מופיע שני אינה קשה כל כך, כיון ששבט שמעון מופיע במקומות רבים במקום השני. אמנם בדרך כלל הוא מופיע שני אחרי שבט ראובן, וכאן הוא אינו מופיע אחרי שבט ראובן, אבל כבר הוסבר ששבט ראובן אינו מופיע כאן כלל, כיון שהוא כבר קיבל את חלקו בעבר הירדן המזרחי.

3. מדוע נזכר בנימין שלישי?

לגבי שבט בנימין אכן השאלה קשה. וכבר כתב רבנו נסים גאון, המובא בספר "פני דוד" לחיד"א בפרשתנו (אות ו): "ודע כי חזרתי על מנין השבטים, ומצאתי שנמנו בתורה בחמישה עשר מקומות⁴, ולא מצאתי שבנימין נמנה שלישי, אלא כאן!"

כתב על כך רב נסים גאון שתי תשובות:

1. "כי מצינו בספר יהושע לבני אהרן הכהן מכלל ערי הלויים י"ג ערים, והוציאום משבט יהודה ושמעון ובנימין, כמו שנאמר: 'ויתנו בני ישראל ללויים מנחלתם אל פי ד' את הערים האלה ואת מגרשיהן... ויהי לבני אהרן הכהן מן הלויים, ממטה יהודה וממטה השמעוני וממטה בנימן בגורל, ערים שלש עשרה' (כא, ג-ד), ולכך סמך כאן בנימין ליהודה ושמעון". כעין הסברו זה כתב גם החזקוני.

2. "ועוד יתכן לומר שהקדים בנימין, לפי שנעשה אושפיזכן לגבורה, שנאמר: 'ובין כתפיו שכני' (דברים לג, יב)".

כלומר: כיון שבנחלתו נבנה בית המקדש, הוא זכה להיות שלישי. ודווקא בפרשה זו, ולא בפרשות אחרות, כיון שהיא עוסקת בנחלות השבטים בארץ ישראל, ששם זכה בנימין להיות אושפיזכן לשכינה.

אבל יש לשאול: מדוע אם כן לא נמנה בנימין ראשון?

ואפילו אם נאמר שהתורה לא רצתה להקדימו ליהודה, שהוא החשוב ביותר, אבל מדוע היא לא הקדימה אותו לשמעון? ועוד שבית המקדש היה גם בחלקו של יהודה וגם בחלקו של בנימין, כמו שאמרו חז"ל (יומא יב ע"א ומגילה כו ע"א), וכמו שעוד יורחב בהמשך המאמר, ואם כן היה מתאים לכאורה שהם יוצמדו זה לזה!

⁴ בראשית פרקים כט-ל; לה, כג-כו; מו, ח-כו; מט, ג-כו; שמות א, א-ה;

במדבר א, ה-טו; א, כ-מג; ב, ג-לא; ז, יב-פג; י, יד-כו; יג, ד-טו; כו, ה-נא; לד, טז-כט; דברים כז, יא-יג; לג, ו-כו.

ועיין בספרו של הרב מאיר צבי גרוזמן "על פרשת השבוע" שעסק בנושא זה במאמרים על פרשיות ויצא, במדבר ומסעי, ובמאמרו של הרב שמואל חיים בורנשטיין "שבטי ישראל וסדר הופעתם בתורה" ב"שמעתין" גיליון 50.

4. תשובת הנצי"ב לסדר כל השבטים

הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" (יט) כתב תשובה כללית על כל השבטים, כולל שלושת השבטים הראשונים שהוזכרו בסעיפים הקודמים: "ואלה שמות האנשים - חשב המקרא לפי גדולת האנשים בערכם, לא לפי חשיבות השבטים, וכמו שכתבתי בראש פרשת שלח לך במנין המרגלים, כי כן דרך המקרא".

שם כתב הנצי"ב (יג, יא): "מונה והולך לא לפי סדר התולדה ולא לפי הדגלים, אלא לפי חשיבות השלוחים, וכן כתב הרמב"ן. וכיוצא בזה איתא בדברי הימים (א טו), שְׁמֹנֶה דוד המלך ראשי הלויים מכל משפחה והקדים מררי לגרשום, ועל כרחנו משום דערך ראשי מררי היה אז גדול מראשי גרשום... אמנם חשיבות זה הענין לא היה תלוי בתורה ויראת ד' ובמעלה, כמו שכתב הרמב"ן, אלא בהכשר ויתרון דעת השליחות לדעת הדרך והערים שראוי להתחיל בהם המלחמה".

לפי הסבר זה אין צורך בתשובות שנאמרו בסעיפים הקודמים, כיון שהוא מסביר את כל השבטים כולם!

5. תשובת הרש"ר הירש לסדר כל השבטים

תשובה נוספת על כל השבטים, כולל שלושת השבטים הראשונים שהוזכרו בסעיפים הקודמים, היא פשוטה מאד: סדר השבטים הוא לפי סדר הנחלות שהם קיבלו בארץ בגורל בזמן יהושע, מדרום לצפון!

כך היה סדר הנחלות: יהודה בדרום (יהושע פרק ט"ו), שמעון בתוכו (יט, א-ט), בנימין צפונית ליהודה (יח, יא-כח), דן מקביל לבנימין, למערבו (יט, מ-מח), יוסף צפונית לבנימין (פרקים ט"ז-י"ז), זבולן ויששכר צפונית להם (יט, י-כג), ואשר ונפתלי צפונית להם (שם, כד-לט)!

הסיבה לסדר זה דווקא כאן היא כיון שכאן התורה מצווה על הנשיאים שינחילו את הארץ, והיא רומזת על סדר הנחלות בארץ!

כך כתב הרש"ר הירש כאן: "כדרך שהשבטים מנויים כאן, כן נטלו את חלקם בארץ. כי בסדר הזה - מדרום לצפון - התיישבו השבטים בארץ, זה בצד זה, וזה אחר זה: יהודה, שמעון, בנימין ישבו בדרום. דן, מנשה, אפרים ביניהם, בתוך. יששכר, זבולן, אשר, נפתלי בצפון. עתיד הגורל לקבוע את נחלת השבטים, וקביעתו תאושר בידי ד', במאמר האורים והתומים. אך הכל היה צפוי מראש, והוא רמוז כבר בסדר הפסוקים האלה"⁵, וכן כתבו מפרשים נוספים⁶.

⁵ יש להעיר שמנשה היה צפונית לאפרים, וכאן הוא נזכר לפניו. ואפשר שהסיבה היא כמו שהתבאר במאמר "השוואת המנין בפרשת פינחס למנין בפרשת במדבר" (פ"ג) בפרשת פינחס. עיין שם.

⁶ "אזנים לתורה" (בפסוק י"ט) ו"דעת מקרא" (בפסוק כ').

גם לפי הסבר זה אין צורך בתשובות שנאמרו בסעיפים הקודמים, כיון שהוא מסביר את כל השבטים כולם!

ב. מדוע לא נאמר התואר "נשיא" על נשיאי יהודה, שמעון ובנימין?

1. הסבר רבנו בחיי

שאלה זו שאלו מספר מפרשים, וכך כתב רבנו בחיי (בפסוק י"ז): "ויש לשאול: כיון שהיו כולם נשיאים, נשיא אחד נשיא אחד ממטה ומטה, למה לא הזכיר עד עתה 'נשיא', אלא מדין ואילך?" וענה: "ואפשר לומר כי לא הוצרך להזכיר ה'נשיא' בכלב, כי היה מפורסם מן המרגלים, שכתוב שם: 'כל נשיא בהם' (במדבר יג, ב). ובשמעון - לפי שזמרי בן סלוא היה נשיאם, לכך לא זכה שבט שמעון להקרא עליו 'נשיא', אפילו אחרי מות זמרי. ובבנימין לא הזכיר גם כן, מפני פילגש בגבעה". לפי זה עולה שכלב לא נזכר בתואר "נשיא", כי היה מפורסם בכך, ולא היה צורך לכותבו. נשיא שמעון לא נזכר בתואר זה, לגנותו של השבט, שנשיאו חטא בשטים, אף על פי שהנשיא הנוכחי היה צדיק, כמו שיבואר בהמשך המאמר. יש לציין ששבט שמעון לדורותיו סבל מהמעשה הנורא שעשה זמרי: שלא היה מהם שופט ומלך.⁷ נשיא בנימין לא נזכר בתואר זה גם כן לגנותו של השבט, שחטא בפילגש בגבעה, בדומה לשמעון. יש להעיר על פירוש זה שבנימין עדיין לא חטאו, וקשה לומר שכבר כעת המעיטו בכבודם בגלל חטא שעדיין לא עשו! עוד קשה: כיצד הסבירו משה רבנו ויהושע בן נון, ובהמשך הדורות עד לחטא פילגש בגבעה, מדוע לא נכתב "נשיא" על שבט בנימין?⁸

⁷ עיין במאמר "האם מכל שבט היה שופט?" בספרי "הדר הנביאים" שופטים פ"ג.

⁸ יש לציין שלפי שיטת ה"סדר עולם" שהובאה ברש"י (שופטים יז, א), מעשה פילגש בגבעה היה בתחילת תקופת השופטים, ולא עברו דורות רבים מהשנה הארבעים ועד מעשה פילגש בגבעה. אבל לפי שיטת הרד"ק והאברבנאל (שם) על פי הפשט, עברו מהשנה הארבעים ועד מעשה פילגש בגבעה כשלוש מאות וחמישים שנה! ועיין במאמר "כמה שנים הנהיג יהושע את ישראל?" בספרי "הדר הנביאים" יהושע פרק כ"ד ובמאמר "מתי נעשה פסל מיכה?" בספרי הנ"ל שופטים פרק י"ח.

2. הסבר נוסף של רבנו בחיי ורבנו נסים גאון

עוד כתב רבנו בחיי (שם): "ואמרו במדרש תנחומא בסדר בהעלותך (יב): אלידד בן כסלון - זה אלדד, חבירו של מידד שהיו נביאים (במדבר יא, כו), וכיון שהיה נביא לא הוצרך הכתוב לקראו נשיא".

הוסיף "בעל הטורים" (בפסוק כ"א): "אלידד בן כסלון - הוא אלדד (במדבר רבה טו, יט), והוסיף לו י, על שם הנבואה שנקראת ביו"ד לשונות (בראשית רבה מד, ו) ⁹.

⁹ א. עיין שם במדרשים רבה ותנחומא בפרשת בהעלתך, שאמרו גם שמידד הוא קמואל בן שפטן, והובאו דברי המדרש בדברי רבנו בחיי בפרשת בהעלתך (יא, כה), ועל קמואל כן נאמר כאן התואר "נשיא"!

לולי שהיה רבנו בחיי מביא את המדרש (כאן ושם) היה ניתן לומר שעל פי הפשט אלדד הוא אלידד, שכן תוספת של יוד מצאנו בשמות רבים בתנ"ך, ובמיוחד לפי הסבר "בעל הטורים", ואילו מידד על פי הפשט אינו קמואל בן שפטן, וכך ניתן ליישב הסבר זה מצד עצמו [וכמו שיובא בסמוך הסבר זה בשם רבנו נסים גאון], אבל רבנו בחיי שהביא את המדרש קשה.

כתב לי על כך ידידי ר' דורעד לוינשטיין נ"י: שאלה זו על דברי רבנו נסים גאון ורבינו בחיי שאלו אחרונים רבים. המקור הקדום ביותר שבו מצאתי קושיה זו הוא בספר "שפתי צדיקים" [לרב פינחס מדינובין, תלמיד ה"אובה ישראל" מאפטא, שחי לפני כמאתים שנה, (נדפס ביוזעפאף תרמ"ט, ולאחרונה במכון "סוד ישרים" ירושלים תשנ"ז)] בפרשתנו, וזו לשונו: "הראת לדעת כי ממדרש הזה יש פירכה על הגאון הנ"ל, כי לפי הגאון הנ"ל ז"ל לא היה ליה לכתוב לכתוב נשיא, גם אצל אפרים, דהא קמואל בן שפטן הוא מידד, וכבר זכה לנבואה, והורדה היא לו ליקרא נשיא".

התשובה הקדומה ביותר שמצאתי היא של הרב אלטר שפירא בספרו "בית ישראל" (טשערנאוויץ תרפ"ח): "ונראה לפי עניות דעתי לתרץ דבריו ז"ל בדרך זו: דהנה מצינו בפרשת שלח דהנשיא של שבת אפרים היה מקודם יהושע בן נון. והנה כאשר זכה יהושע בן נון להיות מלך ישראל ומנהיג הדור, וצריך היה שבת אפרים לקבל עליהם נשיא אחר על מקומו של יהושע בן נון, היתה נאה איצטלא זו אפילו לגבי מידד, שהוא קמואל בן שפטן, להיות נשיא עליהם. ואין זה הורדה אצלו, הגם שהיה נביא, מכל מקום, מאחר שיהושע בן נון היה צדיק גדול מפורסם, והוא היה נשיא מקודם, ועתה להיות ממלא מקומו של יהושע בן נון. מה שאינו כן אצל מטה בנימין, דמקודם היה הנשיא שלהם פלטי בן רפוא, כמו שכתוב בפרשת שלח להדיא, והוא היה בעצת המרגלים, ונעשה רשע שם במיתת המרגלים, ועתה כאשר היו צריכים שבת בנימין לקבל עליהם נשיא אחר על מקומו של פלטי בן רפוא, לא היה נראה הנשיאות הלו אצל אלדד, שהוא אלידד בן כסלון, שהיה נביא מקודם, להיות עתה נשיא על מקומו של פלטי בן רפוא, מחמת שהוא הורדה אצלו.

שוב מצאתי בספר "שפתי צדיקים" שגם הוא הקשה על דברי רבנו נסים גאון ז"ל מדברי המדרש בפרשת בהעלתך, והניח בקושיא. ולפי מה שכתבתי יש לתרץ דברי הגאון בעזרת ד' יתברך".

עיין גם בספר "שם ונשמה" לרב משה בצרי בערך "אלדד ומידד" (עמ' רעו-ז) שכתב: "לפי המדרש רבה ומדרש תנחומא, אלדד הוא אלידד בן כסלון למטה בנימין (במדבר לד, כא), ומידד הוא נשיא בני אפרים קמואל בן שפטן (שם שם כד), ויש להבין איך מתקשר השם מידד עם קמואל בן שפטן?

כי לגבי אלדד השינוי אינו גדול כל כך, רק שנתוספה בו האות י, וביאר 'בעל הטורים' שהוא משום שנוספה בו נבואה, כי הנבואה נקראת ב"י לשונות (עיין שם הפירוט), ובמידד כבר יש י.

והנה כבר עמדו המפרשים על כך שברשימת הנשיאים אשר יכנסו וינחילו את הארץ המוזכרת שם בפרשת מסעי לא מוזכר התואר 'נשיא' בשלושת השבטים הראשונים: יהודה שמעון ובנימין. וביאר רבינו בחיי, שבכלב לא הוצרך להזכיר נשיא, כי היה המפורסם מבין המרגלים שכתוב בהם: 'כל

לפי הפירוש השני נשיא בנימין לא נזכר בתואר זה, למעלתו של הנשיא, שהיה נביא, ולא רק נשיא שבט!

כעין הפירוש השני של רבנו בחיי כתב גם "אור החיים" הקדוש (בפסוק י"ט): "למטה יהודה וגו' - צריך לדעת: למה נשתנו מטה יהודה ומטה שמעון ומטה בנימין, שלא הזכיר 'נשיא' בהם?"

וענה: "וראיתי בשם רבנו ניסים גאון כי ביהודה לא הוצרך, כי ידוע כלב לנשיא, שמעון לא היה ראוי לנשיא משום מעשה זמרי, בנימין - אלידד זה אלדד, וכבר זכה לנבואה, והורדה היא לו לקרות נשיא"¹⁰.

יש להעיר שפירוש זה נראה חולק על מה שכתב הנצי"ב ב"העמק דבר" שהובא בפרק הקודם (סעיף 4), שהנשיאים סודרו לפי חשיבותם, שכן לפי הנצי"ב עולה שנשיא שבט שמעון היה חשוב מנשיא שבט בנימין.

ואולי אפשר ליישב שכוונת הנצי"ב בחשיבות היא כמו שהסביר בפרשת שלח לך, שהובא גם כן לעיל: "אמנם חשיבות זה הענין לא היה תלוי בתורה ויראת ד' ובמעלה, כמו שכתב הרמב"ן, אלא בהכשר ויתרון דעת השליחות לדעת הדרך והערים שראוי להתחיל בהם המלחמה". כך גם כאן החשיבות היתה בהנחלת הארץ, ולא חשיבות בתורה וביראת ד'¹¹.

נשיא בהם' (במדבר יג, ב). ואצל שמעון לא הוזכר 'נשיא' לפי שזמרי בן סלוא היה נשיאם, לכך לא זכה שבט שמעון שיקרא עליו 'נשיא', אפילו אחרי מות זמרי. ובבנימין לא הוזכר גם כן, מפני פילגש בגבעה. ואמרו במדרש (תנחומא בהעלתך): 'אלידד בן כסלון זה אלדד' חבירו של מידד שהיו נביאים, וכיון שהיה נביא לא הוצרך הכתוב לקראו נשיא... ולכתוב עליו 'נשיא' היה הורדה בקודש'. ויש להעיר, כי לפי זה גם בשבט אפרים לא היה צריך לכתוב 'נשיא', כי קמואל בן שפטן הוא מידד. ודוחק לומר משום שהשם אלידד יותר גלוי שהוא אלדד, מה שאין כן קמואל אינו מזכיר את מידד, ופלא שלא העירו שם על כך. וצ"ע".

במספר ספרים נוספים של אחרונים בני זמננו מופיעה השאלה ונשאר בצ"ע.
ב. עוד על זהותם של אלדד ומידד עיין בתרגום המיוחס ליונתן במדבר יא, כו, ב"דעת זקנים מבעלי התוספות" שם, כז, ב"הדר זקנים" שם, בפירוש הרא"ש שם, ב"פני דוד" לחיד"א שם (אות יז), ב"ברכת אשר" שם וב"עיונים בביאור על התורה לרבנו בחיי בן אשר" לרב אברהם ליפשיץ (מוסד הרב קוק ירושלים, תשס"א) כאן (עמודים שסא-שסב סעיף לו).

¹⁰ בתחילת דבריו ענה "אור החיים" הקדוש תשובה לשונית: "ואולי כי להיותם סמוכים לזכרון 'נשיא אחד, נשיא אחד' מובן כי הם נשיאים, ומשלושה ואילך הופלג זכרון הנשיאות, והוצרך הכתוב לזכרו בכל אחד". כעין זה כתב גם ה"אזנים לתורה" (בפסוק כ"א) והאריך בהסבר זה.

¹¹ עיין גם בפירוש הנצי"ב ב"העמק דבר" (יט) שכתב: "למטה יהודה כלב בן יפנה - ולא כתיב 'נשיא', משום שלא היה נשיא שבטו, אלא נבחר לחלוקת הארץ לבד. מה שאין כן במקום שכתוב 'נשיא' היה נשיא שבטו לגמרי לכל דבר".

יש לעיין מה כוונתו: האם היה ליהודה לשמעון ולבנימין נשיא אחר, או לא? אם היה להם נשיא אחר - מדוע הנשיא ההוא לא היה הממונה על חלוקת הארץ? אם לא היה להם נשיא אחר - מדוע לא היה להם נשיא, כמו שהיה לכל שאר השבטים. ועיין גם בדבריו בפסוק י"ח.

3. הסבר החזקוני ביחס ליהודה

הסבר אחר על אי הזכרת "נשיא" על כלב, כתב החזקוני (בפסוק כ"ב): "מה שלא כתיב 'נשיא' לבני יהודה... הטעם לפי שכלב נקרא כבר **עבדו של הקדוש ברוך הוא** בענין מרגלים, ועמד בצדקו כל ימי חייו, ולפיכך לא הוצרך לקרותו 'נשיא'". כלומר: לא רק שכלב כבר נקרא "נשיא" במרגלים, אלא הרבה יותר מכך: הוא נקרא שם: "עבדי כלב" (יד, כד)! הסבר זה דומה בעיקרון להסבר השני של רבנו בחיי על שבט בנימין, שלמעלת נשיאם, שהיה נביא, הוא לא נקרא "נשיא".

4. הסבר נוסף של "אור החיים" הקדוש ביחס ליהודה ובנימין

עוד הוסיף "אור החיים" הקדוש: "ואפשר עוד לומר כי לא יחס נשיאות לכלב על יהודה, משום כבוד מלכות שעומדת ממנו. וכמו כן לבנימין, משום שממנו מתחלת המלכות בישראל, שהוא שאול איש ימיני. ושמעון טעמו נכון כדברי גאון". לפי פירוש זה גם נשיא שבט יהודה וגם נשיא שבט בנימין לא הוזכרו בתואר "נשיא" למעלתם, שמשבטם יהיה לא רק נשיא שבט, אלא מלך ישראל!

5. הסבר נוסף של רבנו נסים גאון ביחס לשמעון

עוד הוסיף רבנו נסים גאון המובא בספר "פני דוד" לחיד"א: "ולענין שמעון יש לומר... לפי שהוצרכו אלו הנשיאים כדי לחלוק הארץ, וחלק בני שמעון היה עם חלק בני יהודה (יהושע יט, א-ט), לכך לא הוצרך לומר: 'נשיא'". כלומר: כיון ששבט שמעון נחל בתוך נחלת יהודה, הרי שלא היה תפקיד ממשי לנשיאם.

6. הערת החיד"א

החיד"א בספרו "פני דוד" הביא גם כן את דברי רבנו נסים גאון, והעיר עליהם: "והנה הני טעמי דיהודה שנודע שכלב היה נשיא, ובנימין שאלידד נביא ועדיף מתואר נשיא... הם טעמים קצת חלושים". כלומר: אי הזכרת התואר "נשיא" נראית כחיסרון, ודוחק לומר שהיא באה דווקא לציין מעלה שכיון שיש שבח גדול יותר לא הוזכר התואר "נשיא". ועוד: לומר שאצל אחד מהאנשים היא באה לציין חיסרון, ואילו אצל השנים האחרים היא באה לציין מעלה, זה דחוק עוד יותר. לפי זה נראה שהערתו שייכת גם על הטעמים הנוספים שכתבו החזקוני ו"אור החיים" הקדוש.

7. הסבר החיד"א

כאמור, החיד"א העיר על דברי רבנו נסים גאון: "והנה הני טעמי דיהודה שנודע שכלב היה נשיא, ובנימין שאלידד נביא ועדיף מתואר נשיא... הם טעמים קצת חלושים". אבל הוסיף החיד"א: "אבל אפשר דיען שמדת רחמים לכסות מומי בני אדם, וחפץ בכבוד בריותיו, וק"ו בכבוד שבט ישראל, לכן כיון דשמעון מן הדין היה למנוע ממנו תואר 'נשיא' מטעם זמרי, רצה הקדוש ברוך הוא שגם יהודה ובנימין, לפני שמעון ואחריו, לא יכתב בהם 'נשיא' מהטעמים של שבח האמורים, הגם שאינם טעמים חזקים, כדי שלא יתבייש שבט שמעון, דגם יהודה ובנימין לא נכתב בהם 'נשיא', כמו שמעון".

כלומר: אי הזכרת התואר "נשיא" אכן מבטאת חיסרון, ולכן היא לא נזכרה אצל שמעון. אבל כדי להסתיר את גנותו התורה לא כתבה תואר זה גם בנשיא שלפניו וגם בנשיא שאחריו. הסבר זה של החיד"א הוא נפלא, והוא חוזר פעמים רבות בדברי חז"ל והמפרשים: כמה טורחת התורה להסתיר את גנותם של ישראל!¹²

ג. מדוע לא נאמר "בני" על יהודה ובנימין?

על השאלה מדוע לא נאמר "בני" על יהודה ובנימין, עמד כבר פירוש ה"טור" הארוך וכתב: "ולא ידעתי טעם למה כתב בכולם: 'למטה בני פלוני', חוץ מביהודה ובנימין".

ענה על כך הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" (יט): "והנה בכל השבטים כתיב 'בני', לבד מיהודה ובנימין!"

ואמר גיסי, הרב הגאון מורנו יחיאל מיכל הלוי נ"י¹³, וכך העלה בני, הרב הגאון מורנו חיים נ"י¹⁴, משום דעיקר תועלת הנשיאים היה משום שבאו לחוב גם לקטנים, כדאיתא בקדושין (מב ע"א) ובכמה מקומות, ובכלל החוב היה קורבא ורוחקא מירושלים, כדאיתא בבבא בתרא (קכב ע"א) ופירוש הרשב"ם שם, משום הכי בכל השבטים כתוב: 'בני', ללמד דאף על גב שהיו הרבה קטנים, היו יכולים לחוב, מה שאין כן ביהודה ובנימין שהיו קרובים לירושלים".

כדי להבין היטב את דברי הנצי"ב עלינו להסתכל בשתי הגמרות שהוא הפנה אליהן.

¹² עיין במאמר "הסתרת גנותם של ישראל" בפרשת בעלתך ובמקורות שבהערות שם.

¹³ הוא הרב בעל "ערוך השולחן".

¹⁴ שהיה הרב של מוסקבה, ואחר כך היה רבה של ירושלים יחד עם רבי שמואל סלנט.

1. הגמרא במסכת קידושין

בגמרא במסכת קידושין (מב ע"א) נאמר: "אמר רבא בר רב הונא אמר רב גידל אמר רב: מנין שזכין לאדם שלא בפניו? שנאמר: 'ונשיא אחד נשיא אחד' (במדבר לד, יח)".

שאלה על כך הגמרא: "ותיסברא זכות היא? הא חובה נמי איכא, דאיכא דניחא ליה בהר ולא ניחא ליה בבקעה, ואיכא דניחא ליה בבקעה ולא ניחא ליה בהר!" ענתה הגמרא: "ואלא כדרבא בר רב הונא, דאמר רבא בר רב הונא אמר רב גידל אמר רב: מנין ליתומים שבאו לחלוק בנכסי אביהן, שבית דין מעמידין להם אפוטרופוס לחוב ולזכות?" שאלה הגמרא: "לחוב אמאי?" וענתה: "אלא: לחוב על מנת לזכות".

תלמוד לומר: 'ונשיא אחד נשיא אחד ממטה תקחוי'". פירש רש"י: "אלא כדרבא - כלומר לא זכות שלא בפניו גרידתא איכא למשמע מינה לגדולים, אלא לאורויי נמי דלקטנים אפילו חובה הבאה מחמת זכות רשאיין בית דין לעשות להן, כי הכא, דלזכותם בנחלה באו, ואף על פי שפעמים שחלוקה זו חובתם, דאיכא דלא ניחא ליה בחלק שנפל לו, אפילו הכי לא הדרי בהו. לחוב אמאי - אי פשיטא לן שיבא לחובתם מה לנו להעמיד אפוטרופוס לכך. אלא לחוב על מנת לזכות - אנו נעמידו לדון ולערער בשבילם לזכותם ולהנאתם, ואם יתחייבו בדין - מה שעשו עשו. נשיא אחד - והכא זכות וחובה הוה, כדאמרן, דאיכא דניחא ליה בהכי וכו', כדאמרן".

כלומר: מהפסוק על הנשיאים למדנו שהנשיאים יכלו לחלק את הנחלות של השבטים, אף על פי שבחלוקתם יוצאת חובה למישהו. כלומר: הוא יקבל נחלה שאינה מוצאת חן בעיניו, כיון שהוא העדיף קרקע במישור ולא בהר, או להיפך, והוא לא קיבל את מבוקשו. אבל לא רק כלפי האנשים הבוגרים מועילה חלוקת הנשיאים, אלא אפילו כלפי היתומים הקטנים. עד כאן למדנו מה למדה הגמרא במסכת קידושין מהפסוק.

2. הגמרא במסכת בבא בתרא

בגמרא במסכת בבא בתרא (קכב ע"א) דנו בחלוקת הארץ על ידי השבטים, ואמרו שם שכאשר חילקו את הארץ היא נתחלקה גם בכספים "לקרובה ורחוקה". פירש הרשב"ם שם: "לקרובה ורחוקה - הקרקעות היו חולקין בשוה מי שלוקח מן הכחוש נוטל יותר עד כדמי היפה, אבל מי שעולה לו גורלו בקרוב לירושלים מעלה מעות למי שעלה גורלו ברחוק מירושלים. שהרחוק גרוע הוא מפני שני דברים:

אחד מפני שרחוק מבית המקדש, ואחד מפני שקרוב הוא לארץ העמים, ויש לו לדאוג מהן".

3. הסבר הנצי"ב

על פי שתי גמרות אלו ענה הנצי"ב על השאלה מדוע בכל השבטים כתוב: "בני", מלבד מיהודה ובנימין.

המלה "בני" באה לומר שהנחלת הנשיאים הועילה אפילו ליתומים הקטנים, אף על פי שהיתה בכך גם משמעות לרעתם, כפי שלמדנו במסכת קידושין. בכלל הדברים הרעים שהיו בנחלות, היה לקבל נחלה רחוק מהמקדש, כמו שלמדנו במסכת בבא בתרא. אבל שבטי יהודה ובנימין קיבלו את נחלתם קרוב למקדש, ולכן לא היתה בנחלתם שום רעה לקטנים, אלא רק זכות, ולכן לא נאמר אצל נשיאי שבטיהם: "בני"¹⁵.

ד. מדוע נאמר פעמיים: "אלה שמות האנשים"?

על השאלה מדוע נאמר פעמיים "אלה שמות האנשים" כתב "בעל הטורים" (בפסוק י"ז): "אלה שמות האנשים - ולמטה (בפסוק י"ט) פעם אחרת 'ואלה שמות האנשים'. לומר שנאים בשמותם, ונאים במעשיהם". כלומר: כל הנשיאים היו אנשים טובים וצדיקים!

גם המלבי"ם כתב כעין זה, והרחיב בדברים מופלאים שהיו בכל הנשיאים הללו: "אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם את הארץ וגוי' ואלה שמות האנשים - רוצה לומר ששמותיהם נאים ויפים להם, אם מצד שהם נבחרו לדבר הגדול הזה, להנחיל לכם את הארץ, שלזה צריך שיהיו אנשי שם, שיסמוך לב העם עליהם שיעשו מעשיהם באמונה, מבלי פניה ונטיה לאחד ממשפחתם ומבני שבטם. ואם מצד עצמם היה שמם נאה להם, כי היו צדיקים וישרים. ועל זה אמר: 'אלה שמות האנשים'".

כלומר: הנשיאים היו צדיקים וגם מקובלים על שבטיהם שלא יטו דין ולא יעדיפו את בני משפחותיהם.

הוספה של המלבי"ם

עוד כתב המלבי"ם: "ובאשר נקשר בדבור זה הבטחה שלא ימות אחד מהם במשך הזמן של ארבע עשרה שנה של הכיבוש והחילוק, ואם יחטא אחד מהם

¹⁵ עיין גם בפירוש הרש"י הירש, ב"טעמא דקרא", ב"שיחות הרב צבי יהודה" במדבר עמ' 446, וב"ברכת אשר" כאן יט-כח.

ויתחייב מיתה, או יתחייב שלא יהיה מן המנחילים, יתבטלו דברי משה שיעד שאלה אשר צוה ד' לנחל את בני ישראל, אלה ולא זולתם, לכן הקדים שהיה בטוח בצדקתם כי לא ימעדו אשוריהם".

המלבי"ם כתב שיש כאן הבטחה לכל אחד מהנשיאים שהוא יחיה לפחות י"ד שנים, עד חלוקת הארץ, וממילא שלא יחטא בחטא חמור שיגיע לו למות בגללו! יש להעיר שאכן יש כאן הבטחה לכל אחד מהנשיאים שהוא יחיה לפחות עד חלוקת הארץ, אבל משך הזמן של י"ד שנה לא נאמר בפירוש. עוד יש להוסיף על דבריו שגם אלעזר הכהן ויהושע בן נון הובטחו לחיות עד החלוקה.

עוד יש להוסיף שכלב כבר זכה לפני ארבעים שנה להבטחה שהוא יחיה את כל ארבעים שנות המדבר וכנס לארץ, כמו שכתב "אור החיים" הקדוש בפרשת שלח לך (יד, כד): "והוסיף עוד לומר... שלא בלבד שלא נכנס בגדר הגזירה [למות במדבר], אלא הבטיחו בחיים, שהגם שהיה בן ארבעים שנה אז, וגזר ד' שישבו ארבעים שנה במדבר, הבטיחו שיחיה עד בואו שמה, והוא אומרו: 'והביאותיו', הרי הובטח בחייו ארבעים שנה, מה שלא נעשה לשום צדיק בעולם!" וכעת הוא זכה להבטחה נוספת של שנים רבות עד החלוקה!

סיכום

- א. על השאלה הראשונה, לפי מה סודרו השבטים, נאמרו מספר תשובות.
1. ביחס לשבטים יהודה שמעון ובנימין נאמרו מספר טעמים פרטיים.
 2. הנצי"ב כתב טעם כללי, שהנשיאים סודרו לפי חשיבותם, כשם שהמרגלים סודרו לפי חשיבותם.
 3. הרש"ר הירש ומפרשים נוספים כתבו גם כן טעם כללי, שהשבטים סודרו לפי נחלתם בארץ, מדרום לצפון.
- ב. על השאלה השנייה מדוע לא נאמר "נשיא" על נשיאי יהודה שמעון ובנימין נאמרו מספר טעמים:

1. על שבט יהודה:

- א. כיון שכבר נאמר על כלב "נשיא" בשילוח המרגלים.
- ב. כיון שנאמר על כלב "עבדי כלב" במרגלים, ומדרגה זו גדולה מהנשיאות.
- ג. כיון שמשבט יהודה יצאה מלכות בית דוד, ומדרגה זו גדולה מהנשיאות.

2. על שבת שמעון:

- א. כיון שנשיא שבטם חטא בשטים.
- ב. כיון ששבטם נחל בתוך נחלת יהודה, הרי שלא היה תפקיד ממשי לנשיאם.

3. על שבת בנימין:

- א. כיון ששבט בנימין חטא בפילגש בגבעה.
- ב. כיון שנאמר על אלדד שהוא נביא, ומדרגה זו גדולה מהנשיאות.
- ג. כיון שמשבט בנימין יצאה מלכות שאול, ומדרגה זו גדולה מהנשיאות.

4. תשובה כללית כתב החיד"א: אי הזכרת התואר "נשיא" אכן מבטאת חיסרון, ולכן היא לא נזכרה אצל שמעון. אבל כדי להסתיר את גנותו, התורה לא כתבה תואר זה גם בנשיא שלפניו וגם בנשיא שאחריו, כיון שד' "חפץ בכבוד בריותיו".

ג. על השאלה השלישית מדוע לא נאמר "בני" על יהודה ובנימין אמר הנצי"ב שעיקר תפקידם של הנשיאים היה להנחיל את הארץ אפילו לקטנים, אף על פי שהיתה בכך גם משמעות לחובתם, שנחלו רחוק מהמקדש. אבל יהודה ובנימין, שנחלו קרוב למקדש, לא היתה בחלוקתם שום חובה לקטנים, אלא רק זכות, ולכן לא נאמר אצלם: "בני".

ד. על השאלה הרביעית מדוע נאמר פעמיים: "אלה שמות האנשים" (יז-יט), כתבו "בעל הטורים" והמלבי"ם שהדבר בא ללמדנו שהנשיאים היו צדיקים, וגם מקובלים על בני שבטם כאנשים ישרים והגונים. עוד כתב המלבי"ם שהנשיאים הובטחו כאן לחיות י"ד שנה עד סוף החלוקה!

סיום

למדנו כיצד פרשה שנראית חסרת כל אתגר לימודי, רשימת שמות בסך הכל, מלאה אתגר לימודי של השוואות פנימיות - בתוך הפרשה עצמה, וחיצוניות - מול פרשות אחרות.

כמו כן למדנו רעיונות מוסריים נפלאים שרמוזים בפרשה זו: השכר הניתן לצדיקים, העונש הניתן לרשעים, כבוד המלכות והסתרת גנותם של שבטי ישראל. נוסף על כך למדנו שהפרשה רומזת על מלכות בית דוד, ועל מקום בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו, אמן.